

ANDREA ZORKA KINDA-BERLAKOVICH

Institut za slavistiku Sveučilišta u Beču

Spitalgasse 2-4, Hof 3, A-1090 Wien

andrea.kinda@univie.ac.at

PVŠ Gradišće

Thomas Alva-Edison Str. 1, A-7000 Eisenstadt

zorka.kinda-berlakovich@ph-burgenland.at

RAZLIKE U ČAKAVSKIM IKAVSKO-EKAVSKIM GOVORIMA SJEVERNOGA I SREDNJEGA GRADIŠĆA

U radu se prikazuju razlike u naglasku, vokalizmu i konsonantizmu u govori-
ma gradišćanskih Hata, Poljanaca i Dolinaca s kraja 20. i početka 21. stolje-
ća. Ovi govori pripadaju srednjočakavskome ili ikavsko-ekavskome dijalektu
koji je najrašireniji dijalekt kod gradišćanskih Hrvata. Govornici pojedinih
skupina žive u jezičnim otocima okruženima njemačkim stanovništvom zbog
čega su jezične značajke određene govorne skupine dobro očuvane. Analiza se
temelji na autoričnim istraživanjima te dosad objavljenoj literaturi o govori-
ma čakavaca koji žive na tim prostorima od samih početaka doseljavanja Hrvata
u Gradišće.

1. Osnovne informacije

Tijekom 16. stoljeća naselili su plemići tadašnje zapadne Mađarske te Donje
Austrije na svojim posjedima dio hrvatskoga stanovništva koji se pred navalom
Osmanlija kretao prema sjeveru. Potomke ovih iseljenika nazivamo danas zajed-
ničkim imenom *gradišćanski Hrvati*¹. Ovaj naziv pak ne označuje samo Hrvate i
Hrvatice u današnjemu Gradišću, najistočnijoj austrijskoj pokrajini, već obuhva-
ća svu »u austrijsko-ugarsko-slovačkom graničnom prostoru i Moravskoj nastalu

¹ Ime Burgenland/Gradišće javlja se prvi put tek 1921. godine nakon raspada Austro-Ugarske kao ime za novostvorenu austrijsku pokrajinu. Izraz gradišćanskohrvatski ima dvojako značenje: odnosi se na govore Hrvata u pokrajini Gradišće, a isto tako služi i kao zajednički naziv za sve hrvatske idiome u Gradišću i u gore navedenim područjima koja nisu u Austriji nego u Mađarskoj, Slovačkoj ili Češkoj. U lingvistici se koristi izraz u ovome drugom značenju tek od kraja 20. stoljeća dok se ranije govorilo o podunavskim, zapadnougarskim ili moravskim Hrvatima.

hrvatsku dijasporu« (Palffy, Pandžić i Tobler 1999: 15) koja potječe od iseljenika koji su se koncem 15. i početkom 16. stoljeća odselili iz hrvatskih krajeva iz Hrvatske ili sjeverozapadne Bosne. Autoričina analiza ograničuje se u ovome radu na srednjočakavske govore u austrijskom Gradišću.

Pripadnost govora Hata, Poljanaca i Dolinaca čakavskomu ikavsko-ekavskomu dijalektu potvrđuje uz monografije Koschat (1966) te Neweklowskog (1970) rad Vulić-Vranković (2008) i razrađena sinteza I. Lukežić (1990) o tom narječju. Gradišćanski su Hrvati uz čuvanje hrvatskih narječja razvili i svoj književni jezik kojemu je osnova srednjočakavska (Kinda-Berlakovich 2003, Lisac 2009). Prema lingvističkim kriterijima to je hrvatski jezik koji se genetski razvio iz sjeverozapadnih hrvatskih narječja 15. – 17. stoljeća (usp. Hamm 1974: 49). Detaljniju analizu migracija – a time i jezika – gradišćanskih čakavaca dala je Lukežić (2012) istražujući srednjohrvatsko razdoblje od kraja 15. do početka 18. stoljeća i stavljajući naglasak na migracije stanovništva potaknutima turskim osvajanjima. Neosporna je činjenica da ovi govori pripadaju dijalektu nastalom na središnjem čakavskom prostorno-jezičnom kompleksu tijekom starojezičnoga razdoblja (Lukežić 2012: 233).

Dok su stoljećima neka vrsta naddijalekta pa i gradišćanskohrvatski književni jezik zadovoljavali potrebe naroda kod pisanja knjiga, novina i kalendara, dolazi krajem prošloga stoljeća nakon uvođenja hrvatskih emisija na radiju i televiziji te hrvatskoga kao drugoga službenog jezika u Gradišću do pokušaja kodificiranja gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika (Kinda-Berlakovich 2011: 378). Koliko će ovaj regionalni hrvatski jezik na čakavskoj osnovi pridonijeti očuvanju hrvatskih govora u Gradišću nije moguće predvidjeti².

U svojoj disertaciji Breu (1970: 60–143) govori o približno 200 hrvatskih sela u „novoj domovini“, međutim, danas je većina tih mjesta germanizirana, mađarizirana ili slovakizirana. Hrvatski se govori još u 52 mjesta u austrijskome Gradišću, u 19 mjesta u pograničnoj Mađarskoj i u 5 mjesta u Slovačkoj sjeverozapadno od Bratislave. Uz to živi još znatan broj gradišćanskih Hrvata u Beču, a nešto Hrvata živi raseljeno po Češkoj.

Ukupan broj govornika procjenjuje se na oko 30 000 – 40 000 (Kinda-Berlakovich 2015: 3). U Austriji se kod popisa pučanstva 2001. godine zadnji put pitalo za materinski jezik. Tada je 19 374 stanovnika navelo da govori gradišćanskohrvatski, a od toga ih je 16 425 živjelo u samome Gradišću, što je 6 posto gradišćanskoga stanovništva. U Donjoj Austriji i Južnoj Moravskoj danas se više ne

² Zanimljivo je da govornici u Gradišću svoj jezik na čakavskoj osnovi nazivaju *hrvatskim* (Kroatisch) dok hrvatski standardni jezik nazivaju *južnim hrvatskim* (südliches Kroatisch) ili *hrvatskim književnim jezikom* (Kroatische Hochsprache), a ponekad se i čuje *hrvačanski* (usp. Kinda-Berlakovich 2001: 124).

čuvaju hrvatska narječja. Hrvati Donje Austrije s vremenom su prešli na njemački jezik, a Hrvati iz Južne Moravske bivaju nakon Drugoga svjetskog rata prisilno raseljeni.

Govori gradišćanskih Hrvata parcijalno su opisani u podosta dijalektoloških rasprava (npr. Važny 1925 i 1927, Brabec 1966 i 1973, Neweklowsky 1967/68 i 1969, Ivšić 1971, Vulić i Maresić 1998a i 1998b) te nekoliko monografija (npr. Koschat 1966, Neweklowsky 1978 i 2010, Tornow 1971, Kinda-Berlakovich 1987, Mühlgaszner i Szucsich 2005, Lisac 2009).

2. Podjela govora

Najpodrobnije je govore gradišćanskih Hrvata istražio Neweklowsky koji je autor ili suautor 7 monografija i oko 50 članaka na tu temu (Neweklowsky 2010: 11). Za glavne kriterije u klasifikaciji govora uzima Neweklowsky (usp. 1995: 431–464) upitnu zamjenicu i kontinuantu praslavenskoga jata. Prema tim lingvističkim kriterijima dijeli Neweklowsky gradišćansko-hrvatske govore u sljedeće skupine: 1) u čakavske ikavsko-ekavske govore s djelomičnim regresivnim pomakom naglasaka, 2) u čakavske ikavske govore južnoga Gradišća, 3) u mješovito štokavsko-čakavske govore, 4) u štokavske govore i 5) u kajkavske govore.

Prema geografskim kriterijima dijelimo današnje područje naseljavanja u Gradišću na više jezičnih otoka. Čakavski se danas govori u četirima jezičnima otocima: na sjeveru (*Hati* i *Poljanci*), u sredini (*Dolinci*) te na krajnjemu jugu gradišćansko-hrvatskoga prostora (*Južni čakavci*). Za razliku od Hata, Poljanaca i Dolinaca, koje ubrajamo u ikavsko-ekavske čakavce s djelomičnim regresivnim pomakom naglasaka, na jugu žive ikavski čakavci koji nisu predmet ovoga razmatranja. Preglednosti radi spomenut ćemo i jezične otoke *Štoja* (štokavsko-čakavske govore) i *Vlaha* (štokavske govore). Kajkavski se danas govori još samo u dvama selima (*Umok*, *Vedešin*) na mađarskoj strani gradišćansko-hrvatskoga prostora (Houtzagers 2013). Popis sela sastavljen je prema Kinda-Berlakovich (2015) gdje su navedena sva hrvatska sela u Austriji koja su prema Odredbi o dvojezičnim topografskim natpisima (usp. BGBl³. II 170/2000) priznata kao dvojezična.

2.1. Čakavski ikavsko-ekavski govori gradišćanskih Hrvata

Hati (njem. Heidebodenkroaten) žive na rubu sjevernoga Gradišća u 10 sela. Četiri se sela nalaze u Austriji u kotaru Nijuzalj/Neusiedel: *Pandrof/Pandorf*, *Novo selo / Neudorf*, *Bijelo selo / Pama*, *Gijeca/Kittsee*; u ovu skupinu ubrajaju se i Hrvati iz Slovačke i Mađarske. U Slovačkoj to su sljedeća 4 sela: *Hrv. Jandrof/Jarovce*, *Čunovo/Čunovo*, *Devinsko Novo Selo / Devinska Nova Ves*, *Hrvatski*

³ Bundesgesetzblatt der Republik Österreich. Dostupno na: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/2000_170_2/2000_170_2.pdf

Grob / Chorvatsky Grob; u Mađarskoj se čakavski ikavsko-ekavski idiomi još čuvaju u *Bizonji/Bezenye* i *Hrv. Kemlji / Horvátkimle*.

Poljanci su najveća jezična skupina. I oni žive u sjevernom Gradišću, ali nešto južnije od Hata i to u kotarima *Željezno/Eisenstadt* i *Matrštof/Mattersburg* u ukupno 13 sela: *Vorištan/Hornstein*, *Štikapron/Steinbrunn*, *Celindof/Zillingtal*, *Cikleš/Sigleß*, *Prodrštof/Wulkaprodorsdorf*, *Trajštof/Trausdorf*, *Uzlop/Oslip*, *Cindrof/Siegendorf*, *Cogrštof/Zagersdorf*, *Klimpuh/Klingenbach*, *Otava/Antau*, *Raspork/Draßburg*, *Pajngrt/Baumgarten*; na mađarskoj strani leži *Koljnof/Kopháza*.

Dolinci na austrijskoj strani žive u srednjemu Gradišću, u kotaru Gornja Pulja / *Oberpullendorf* u selima *Veliki Borištof / Großwarasdorf*, *Mali Borištof / Kleinwarasdorf*, *Mjenovo / Kroatisch Minihof*, *Filež/Nikitsch*, *Gerištof / Kroatisch Geresdorf*, *Šuševol/Nebersdorf*, *Longitolj/Langental*, *Dolnja Pulja / Unterpullendorf*, *Pervane/Kleinmutschen*, *Mučindrof/Großmutschen*, *Frakanava/Frankennau*, *Kalištof/Kaisersdorf*. U grupu Dolinaca ubrajamo i stanovnike sela *Bajngrob/Weingraben*, iako govor toga sela nema isti prozodijski sustav kao govori ostalih Dolinaca (usp. Neweklowsky 1995: 445). U susjednoj Mađarskoj leže sljedeća 4 sela: *Unda/Und*, *Prisika/Peresznye*, *Hrv. Židan / Horvátzsidany*, *Plajgor/Ólmod*.

Srednjočakavski dijalekt zauzimao je nekada mnogo veći prostor u ovim krajevima: ikavsko-ekavskim čakavskim govorima Hata i Poljanaca pripadali su prema istraživanjima Važnyja (usp. 1927: 123) i već davno slovakizirani govori Dubravke, Lamača, Bystrice i Masti, koji su se govorili sjeverozapadno od Bratislave, pa i govori triju sela na bivšem posjedu plemića Dürnholz u Južnoj Moravskoj, i to *Frielištof/Jevišovka*, *Dobro Polje / Dobro Pole* i *Nova Prerava / Novy Prerov*. U Austriji su bili ikavsko-ekavski i govori hrvatskih sela na Moravskome polju (Marchfeld) sjeverno od Beča, kojih je bilo nešto više od šezdeset (Brabec 1966: 38). Ovoj dijalektalnoj skupini pripadali su i govori triju sela u Donjoj Austriji južno od Beča koja leže tik uz govorno područje Poljanaca (*Malištof/Mannersdorf*, *Cimof / Hof am Leithagebirge*⁴ i *Cundrava / Au am Leithagebirge*). U samom se Gradišću do prije nekoliko desetljeća ovim narječjem govorilo i u *Lajtici/Potzneusiedl* i *Raušeru/Gattendorf* (Lisac 2002: 79).

3. Jezične značajke Hata, Poljanaca i Dolinaca

U ovom se radu, temeljenu na istraživanjima Koschat (1966) i Neweklowskog (1968, 1969 i 1978) te na vlastitim terenskim istraživanjima (Kinda-Berlakovich 1987, Kinda-Berlakovich 2015 i 2016a⁵) i autoričinom analizom audiovizualnih

⁴ Iz Hofa/Cundrave potječe poznati preteča indijskih i indoeuropskih studija te autor prve sanskrske gramatike Philip Vezdin koji je bio Hrvat.

⁵ Dalje u tekstu: KB 2016a.

snimaka emisije *Dobar dan Hrvati* hrvatske redakcije ORF-a Gradišće (usp. Kinda-Berlakovich 2016b⁶), želi prikazati današnje jezično stanje.

Upitno-odnosna zamjenica *ki, ka, ko* čuva se još vrlo dobro, iako se kod mlađih govornika ponekad čuje i štokavska zamjenica *koji, koja, koje*, što je utjecaj hrvatskoga standardnoga jezika (KB 2016b). I tipični starohrvatski leksik čuva se dobro pa imamo npr. *stelja, zdenac, zrcalo* (KB 2016a). Uz čakavske izraze kao npr. *denas, žitak, kot, živina* imamo kod mlađih govornika i štokavske dublete *danas, život, kao, životinja*, koje su preuzete iz hrvatskoga standardnoga jezika (KB 2016b). Izvedenice glagola *iti* imaju u infinitivu i prezentu oblike *najti-najdem, pojti-pojdem, dojti-dojdem*, a nikada *nađem, pođem* i *dodem* (KB 2016b). Uz ove čakavske oblike u rječniku se očuvao i mnoštvo drugih, tipično čakavskih fonetско-fonoloških pa i morfoloških obilježja.

3.1. Naglasni sustav

Postoji troakcenatski sustav s distinkcijom uzlazne i silazne intonacije na dugim slogovima.

Mjesto naglasaka slobodno je i ima samo u nekim slučajevima razlikovnu ulogu: *něka pije* (3. l. jd. zapovjednog načina) – *nekã pit* (2. l. jd. niječnog zapovjednog načina), *mũka-mũka, lĩpa-lĩpa* (Kinda-Berlakovich 1987: 23). Ponekad postoje i razlike u slogu iza naglasaka: N jd. *gũsãk* i G mn. *gũsak*.

S povijesnoga gledišta došlo je do parcijalnoga pomicanja naglasaka u riječi, i to sa zadnjega sloga na slog ispred naglasaka: *selð > sělo; denãs > dēnās* (usp. Ivšić 1971: 723–798, Kinda-Berlakovich 1987: 23). Kod Dolinaca čakavski se akut na zadnjem slogu još dosta dobro čuva, iako postoje i naglasne dublete: *trudãn* uz *trūdãn* (Kinda-Berlakovich 1987: 24).

Kod Poljanaca se troakcenatski sustav proširuje ponekad i za četvrti, fakultativni naglasak " koji se javlja i kod kajkavaca u Hrvatskoj. Ivšić ovaj naglasak definira kao „tromi akcenat“ (cit. po Koschat 1978: 73). Ovaj poludugi, uzlazni naglasak koristi se, kao što smo već naveli, fakultativno pa imamo dublete u sjevernim selima Gradišća koje nisu poznate kod Dolinaca: *sělo* i *sělo, zvõnit* i *zvõnit*, N mn. *žěne* i *žěne*.

Bivše prednaglasne dužine održale su se dobro. Ponekad su na svoje mjesto povukle naglasak riječi te dolazi do prebacivanja naglasaka od sredine na početak riječi: *sũsiet, vãruoš* u N jd. prema *sũsiêda, vãruôša* u G jd., iako se čuje i *sũsieda* i *vãruôša*, što je dokaz neustaljenosti prebacivanja naglasaka (Kinda-Berlakovich 1987: 25).

⁶ Dalje u tekstu: KB 2016b.

3.2. Vokalizam

Najvažnija jezična značajka ovih govora realizacija je praslavenskoga jata po zakonu Meyera i Jakubinskoga: *mliko, lipo, dite – belo (> bielo), telo (> tielo) seno (> sieno)*. Praslavenski jat daje *e* ispred suglasnika *d, t, s, z, r l, n* ako iza njih slijede vokali *a, o, u* ili \emptyset : *belance, delatnik*. Ako je *e* dugo, uvijek se diftongira pa imamo: *biêlo, zdiêla, diêlo, zriêlo*. Dopuna ovom pravilu je da *ě* prelazi u *e* i ispred konsonantskih skupina *st* i *zd* ako je iza njih stajao stražnjojezični vokal: *tiêsto, miêsto, neviêsta, zviêzda, žliêzda*. Na ovo su već primjerima bili upozorili i Jakubinski i Meyer. Zakon o promjeni praslavenskoga jata proširili su još istraživači govora otoka Suska (usp. Hamm, Hraste i Guberina 1956, Moguš 1977, Lukežić 1990). Jat *ě* ispred CN (suglasnik + *n* ili *m*) daje *e*: *tiesno*. Praslavenski jat daje *e* i u sufiksu *-lě* koji daje *-ljek*: *odsljek, odanljek, pokljek, ponljek* (Kinda-Berlakovich 1987: 17).

Kratko *e* diftongira se (i onda ako nije nastalo od praslavenskoga jata) ako se nalazi u zatvorenom slogu: *ciêsta, miêsto, crikviêšnjak, zamiêrkat* (KB 2016a). Ako je kratko *e* u otvorenom slogu ne diftonigra se, pa imamo: *sêlo* u N jd. prema *siêl* u G mn., ili *têle* u N jd. prema umanjenci *tiêlčiči*.

Naravno, ima i dosta odstupanja od pravila Meyera i Jakubinskoga pri čemu ne smijemo zaboraviti na određenu dinamiku na koju su već upozorili sami istraživači: u fleksiji i tvorbi riječi ne rabe se samo vokali stražnjega niza nego i prednjega, no ipak je u korijenskom morfemu analogijom zadržan refleks osnovnoga, polaznoga oblika. Odatle imamo npr. *lieti* a ne *liti* prema *lieto* (Kinda-Berlakovich 1987: 18). Iznimkama smatramo i riječi *povidat, spovidat, pina, rizat, sviduok, svidočit, trizna* i dr. koje ne odgovaraju nijednom pravilu jer se očekuje kontinuant *e*. Ima i obrnutih slučajeva gdje stoji *e* umjesto *i*: *stielja, sliedit, siever, viek, vienac* (Kinda-Berlakovich 1987: 18). Različite realizacije u *svit* i *sviet* održale su se najvjerojatnije zbog različitoga značenja. U novije vrijeme dolazi do odstupanja od pravila Meyera i Jakubinskog i zato što je ikavska ili ekavska kontinuant *e* vezana uz preuzimanje pojedinih riječi iz hrvatskoga standarda: *jisti, jilo, jiliši – jelovnik* (KB 2016a).

Diftongaciju imamo i u srednjočakavskim govorima u staroj domovini (usp. Lisac 2002: 81), međutim, ne u tolikoj mjeri kao kod čakavaca u gradišćanskom prostoru. Zanimljiva je svakako i diftongirana riječ *viečer*, čije se izvedenice čuju samo s *i*: *vičierat, vičiera, vičiernja*. Jedna je od zanimljivih značajki da su Hati, Poljanci i Dolinci proširili diftongaciju i na strane riječi: *žiêmlja, Jiêzuš, mierkat, hierat* (KB 2016a). Zbog različitoga naglaska može doći i do razlika između diftongacije kod Hata i Poljanaca te Dolinaca: *va mojiem autoru* (Trajštof) – *va mojen auti* (Veliki Borištof) (KB 2016a, 2016b). Kod Poljanaca – za razliku od Dolinaca – diftongiraju se često i vokali na kraju riječi ako iza te riječi slijedi stanka

u rečeničnoj intonaciji (usp. Koschat 1978: 45–46) te imamo diftonge *aə*, *eə*, *iə*, *oə*, *uə* koji nisu poznati kod Dolinaca: *Kad je ta dan porukeə ko grie stačilo ...* ili *Se ča se na stu doprimiə, semu se jači, ... kat pak tamo dujduə ...* itd.

Zanimljivo je da se diftongacija vokala *e* provodi u svim selima Hata i Poljanaca, ali samo kod manjega dijela Dolinaca. U selima Dolnja Pulja, Mučindrof, Pervane, Frakanava, Kalištrof, Unda, Prisika, Židan, Plajgor imamo, naime, *telo* i *leto* (Neweklowsky 1995: 442).

Uz diftongiranje dugih *e* imamo i diftongiranje dugih *o*: *puòkuop*, *muòst*, *puòst*, *kuòst*. I kratko *o* diftongira se ako je u zatvorenome slogu: *kuònj*, *puòjt*, *duòjt*. I kod dugih *o* može doći kao i kod dugih *e* do diftongiranja u stranim riječima: *gruòf*, *puòšta* (Kinda-Berlakovich 1987: 16).

Prema čakavskoj tradiciji vokalizirao se starojezični poluglas u *a*: *malin*, *ta-jedan*, *zamem*, *s manom*, *kade*. Prijedlog *v* ostvaruje se uglavnom kao *va*, npr. *va hiži*, *va stani*, iako se u novije vrijeme zamjenjuje i prijedlogom *u*: *u seli* / *u selu*, *u stani* / *u stanu* (KB 2016a).

Kontinuant je nekadašnjega općeslavenskoga nazala *ę* iza palatala *j*, *č*, *ž* kod Dolinaca *a*: *žajan*, *žatva*, *jatre* (Kinda-Berlakovich 2011: 379), a kod Hata i Poljanaca *a* i *e*: *žaja*, *jietrel'd'ietre* (Menac-Mihalić i Celinić 2013: 224). Ipak, ne nailazimo, kao što bi bilo očekivano, primjerice *jazik* nego *jezik* kod Hata i Štoja, a *ezik* kod većine Dolinaca, iako se kod mlađih govornika čuje i *jezik* (KB 2016a).

Nenaglašeni vokal *o* prelazi na početku i u sredini riječi u *u*: *ubisit*, *ubied*, *ubečat*, *kuliko*, *tuliko*. Ova se jezična karakteristika još vrlo dobro čuva (KB 2016a, 2016b).

I primjeri tipa *kras(t)*, *ras(t)* ali *riebac*, dakle s promjenom *ra* u *re*, očuvani su do danas (KB 2016a, 2016b).

Slogotvorno *r* vrlo dobro se čuva i kod Hata i kod Poljanaca te kod manjega dijela Dolinaca (Veliki Borištof, Mali Borištof, Gerištof, Frakanava, Kalištrof, Unda), dok u ostalim selima prelazi u *er*: *vrt* – *vert*, *umr* – *umer*, *srce* – *serce*, *krv* – *kerv*, *čvrsto* – *čversto* (usp. Neweklowsky 1970).

U germanizmima postoje kod svih čakavaca u Gradišću i slogotvorni sonanti *m*, *n*, *l*, *lj*, i to uvijek u slogu iza naglaska: *pìnklij*, *kròmpon*, *kìstn*, *tìšlr* (Neweklowsky 1995: 438).

3.3. Konsonantizam

U konsonantizmu su razlike između bezvučnih afrikata kod starijih govornika vrlo jasne, dok mlađa generacija posebno kod Hata i Poljanaca ponekad gubi tu razliku: *čemo* – *čemo*, *fučkat* – *fučkat* (KB 2016a). Kod Dolinaca ta se razlika još vrlo dobro čuje jer hrvatska sela čine u ovoj skupini više manje kompaktnu hrvat-

sku jezičnu zajednicu u kojoj fonološki utjecaj njemačkoga jezika nije toliko jak kao u sjevernim selima Gradišća.

Od zvučnih afrikata postoji kod svih srednjočakavaca samo srednjojezični sugl. *d'*: *and'el, d'und'e*. Prednjojezično *dž* ne postoji u domaćim riječima pa imamo *žiep*, a javlja se samo u stranim riječima, npr. *džins, džamija*. Samo jedno jedino selo kod Dolinaca (Kalištrof) ima prednjojezično *dž*: *džis* (Neweklowsky 1970). U svim ostalim selima imamo *jis* ili *is*.

Glas t' kao bezvučni palatalni ploziv dobro se čuva kod svih čakavaca sjevernoga i srednjega Gradišća. Jedino se kod Dolinaca u jednome selu (Kalištrof) *t'* stopio s afrikatom *č*: *pieć – pieč*.

Stara skupina *čr-*, odn. *čer-*, čuva se još vrlo dobro i na sjeveru i u sredini Gradišća: *črljeno, čerišnja, črip, črv*. Kod Poljanaca imamo dubletu *čerišnja/črišnja* (Koschat 1966).

Prijedlozi *iz* i *s* realiziraju se kao *zis/z*: *zis bratom, zis lozie*; prijedlog *s* čuva se samo u odnosu s osobnim zamjenicama (*s manom / s manon, s tuobom / s tuobon*) kada se realizira i kao *š*: *š njim / š njen, š njuom / š njuon*.

Refleks praslavenskoga *dj* ostvaruju danas svi govornici kao *j* ili *d'*: *slaji, mlaji* ali *zagrađen*, a moguće su i dublete: *tuji/tuđi, dohajat/dohađat, rojak/rodak, rojena/rođena* (KB 2016a, 2016b), čime je otpala jedna od jezičnih razlika u govoru srednjih i sjevernih čakavaca u Gradišću (KB 2016a, 2016b).

I stare konsonantske skupine *stj', skj', zgj'* reflektiraju se u svim čakavskim govorima kao *šč* ili *žd/ž*: *plašč, kršćen, ognjišće, moužd'ani/muožani*.

Praslavenska početna skupina *vs* daje uvijek *s*: *si ljudi, se žene, sa dica, senek, sakudir, sagdir, sakamor, sakarički, saki, sega*.

Protetski se javlja sonant *j* ispred *i* kod Poljanaca: *jigla, jimanje, jiskat, južina, Jive*. Dolinci nemaju ovu promjenu, jedino u Frakanavi imamo prelazak *j* u *d'*: *d'igla, d'imanje, d'iskat, d'užina, d'is, d'aja, D'ivan*, a u Kalištrofu imamo prelazak *j* u *dž*: *džis, džajca*. Svi čakavci u Gradišću izgovaraju *more* kao *morjje* ili *mourjje* (KB 2016a).

Početno *j* reducira se kod većega dijela Dolinaca u primjerima *is, edan, ezik*, ali nikada kod Hata i Poljanaca. Zanimljivo je da se i kod Dolinaca počinje gubiti ova za njih karakteristična jezična značajka (KB 2016a).

Kod Poljanaca i Hata *l* i *v* na kraju sloga prelazi u neslogovno *u*: *stuou, gledau, dau, diu, rauno, zdrauļje, bratou, gospodinou*. Ova pojava nije poznata kod Dolinaca gdje se čuje: *stuol, gliedal, dal, sielski, dijel, ravno, zdravlje, zdraf, glasuof, kuosof, bratof, gospodinof*. Samo je u Frakanavi izgovor *l* i *v* na kraju sloga isti kao kod čakavaca u sjevernome Gradišću. Kod dijela Dolinaca (u Velikom i Malom Borištofu te Undi) reducira se dočetno *-l* kod glagolskih pridjeva radnih

muškoga roda: *duoša, glieda, sta, iša, zapr, vidi, reka*, iako se rjeđe čuju i primjeri tipa *zaprl, vidil, rekal* (KB 2016a).

Zvučni se suglasnici obezvučuju na kraju riječi u govorima svih ikavsko-ekavskih čakavaca: *Buok* (Bog), *grat* (grad), *lat* (hlad), *gruop* (grob), *duop* (dob), *kaleš* (kalež). Zanimljivo je da pred sonantima kod svih ikavsko-ekavskih čakavaca bezvučni suglasnici postaju zvučni: *ož jače, otaz je vidi*.

Kod Hata i Poljanaca u pravilu *lj* na kraju sloga prelazi u *j*: *šohaj, kašaj, nugaj, šmrkaj* dok se kod Dolinaca *lj* na kraju sloga čuva: *kašalj, nugalj, šmrkalj*. Riječ *šohaj* i *šohajka* ne koristi se kod Dolinaca, već imamo: *dragi, draga* (KB 2016a). *Lj* na početku sloga prelazi u *j* u većini sela Dolinaca (osim u Velikom i Malom Borištofu, Prisiki, Undi i Židanu): *judi, jubav, vejek*. Zanimljivo da ova pojava nije poznata ni kod Hata ni Poljanaca.

Suglasnička skupina *sv* obično se reducira u *s*: *sraka, srbit*. *V* se gubi i u primjerima *četrtak, pinica*. Na početku riječi *p* se gubi u *čičela, čelinjak, čenica, tica*, a u sredini u *zies* (zepsti) i *gries* (grepsti). Dolazi i do redukcije nekih drugih suglasnika u primjerima *budite-budte-bute, hodite-huodte-huote*. Kod svih čakavaca ikavaca-ekavaca vrlo često dolazi do redukcije suglasničke skupine *-st* na kraju riječi *mas, ras, donies, is, skus, kuos, sedanajs, osanajs* ali *svišť* prema *svisan*. Obvezatno je skraćivanje infinitivnoga nastavka: *pit, reć, spat, gliedat, peć, leć, gliedat/gleat, štat, pisat, računat*.

Realizacija glasa *h* vrlo je različita. Taj se glas obično gubi na početku riječi ispred likvida: *rien, ruška, lat*. Iznimaka od ovoga pravila ima kod Poljanaca gdje suglasnik *h* može i ostati: *hrien, hruška, hlat*. Kod Dolinaca *h* se uvijek gubi u finalnoj poziciji: *kru, su, du*; kod Hata i Poljanaca *h* može i ostati: *kruh, suh, duh*. Kod nekih Dolinaca finalno *h* u primjeru *orij* daje *j* pa imamo *orijovo drivo* (KB 2016a). *H* se kod Dolinaca također gubi u riječima između dvaju vokala: *mua, sua, dua* dok se kod Poljanaca čuje i *muha, suha, duha, prauhat*. Dolinci ovu zadnju riječ izgovaraju kao *pravat* (od njem. brauchen). Kod Poljanaca glas *h* fonetski dolazi do izražaja u nekim slučajevima zbog disimilacije glasova *g* i *k*: *lahko, mehko*, a može se čuti i *Lafku noć, žufko, mefko*.

U dočetnoj poziciji kod Dolinaca obično nema opozicije između *n* i *m* ni kod nastavaka ni u nepromjenjivim riječima pa se čuje *uosan, va našen seli, ur san čul, siedan, vidin, mislin*, ali npr. *dim*. Zanimljivo je da riječ *dim* i Lisac (2002: 86) izdvaja kao iznimku u čakavskim govorima u Hrvatskoj kojima je također svojstven adrijatizam. Kod Dolinaca samo se u Kalištofu čuva opozicija između *n* i *m* kao uostalom i u govorima svih Poljanaca i Hata (Neweklowsky 1970).

4. Zaključak

Analizirane jezične značajke potvrđuju dosta veliku stabilnost u govorima gradišćanskih čakavaca u odnosu na ustanovljene jezične značajke u radovima autora koji su se njima zanimali u 1960-im, 1970-im i 1980-im godinama. Bez obzira na utjecaj hrvatskoga standardnog jezika u zadnjim desetljećima neosporno je da se „čakavski ikavsko-ekavski dijalekt“ vrlo dobro čuva u Gradišću. Ipak se primjećuje slabljenje u čuvanju nekih tipičnih seoskih jezičnih karakteristika. Kod Dolinaca sve se rjeđe koriste glagolski pridjev radni bez dočetnoga *-l* (*vidi, pi, zna*) ili riječi bez početnoga *j-* (*ezik, is i edan*). Gubljenje tih razlika zasigurno je rezultat sve manje mogućnosti komuniciranja u seoskoj zajednici s jedne strane i utjecaja normiranoga gradišćanskohrvatskoga jezika s druge strane, koji se od 1980-ih godina poučava u školama i koristi u hrvatskim emisijama na televiziji i na radiju. Ipak je zanimljivo da se korištenje „*er*“ umjesto slogotvornoga *r* još vrlo dobro čuva, iako je ova jezična pojava tipična samo za manji dio čakavskih govora u Gradišću.

Literatura

- BRABEC, IVAN. 1966. Govor podunavskih Hrvata u Austriji. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 2, Zagreb, 29–118.
- BRABEC, IVAN. 1973. Hrvatski govori u Gradišću. *Gradišćanski Hrvati*. Ur. Zvane Črnja, Mirko Valentić i Nikola Benčić. Zagreb: Čakavski sabor, 61–90.
- BREU, JOSEF. 1970. *Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschließenden Gebieten*. Beč: Naklada Franz Deuticke.
- HAMM, JOSIP. 1974. Stellung und Bedeutung des Burgenländisch-Kroatischen innerhalb der slawischen Sprachenfamilie. *Symposion Croaticon*. Ur. Franz Palkovits. Beč – Stuttgart: W. Braumüller, 169–177.
- HAMM, JOSIP; HRASTE, MATE; GUBERINA, PETAR. 1956. Govor otoka Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1, Zagreb, 7–214.
- HOUTZAGERS, H. PETER. 2013. Obilježja kajkavskoga govora Vedešina i Umoka. *Od indoeuropeistike do kroatistike. Zbornik u čast Daliboru Brozoviću*. Ur. Ranko Matasović. Zagreb: HAZU, 151–180.
- IVŠIĆ, STJEPAN. 1971. Hrvatska dijaspora u 16. stoljeću i jezik Hrvata Gradišćanaca. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Wilhelm Fink Verlag, 723–798.
- KAMPUŠ, IVAN. 1995. *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA. 1987. *Govor Velikoga Borištoga, sela u srednjem Gradišću*. Diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA. 2001. *Das zweisprachige Pflichtschulwesen der burgenländischen Kroaten in der Vor- und Nachkriegszeit. Eine Dokumentation mit Kurzbiografien und Zeitzeugenberichten – Dvojezično školstvo gradišćanskih Hrvatov u pred- i pobojnem vrimenu. Dokumentacija s biografijama i izvještaji svidokov*. Eisenstadt – Željezo: VHS der Burgenländischen Kroaten – NVŠ Gradišćanskih Hrvatov.
- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA. 2003. Gradišćanskohrvatski prema hrvatskom standardu. *Bosanski, hrvatski, srpski. Međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca“*. Ur. Gerhard Neweklowsky. Beč: Wiener Slawistischer Almanach, sv. 57, 111–122.
- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA. 2005. *Die kroatische Unterrichtssprache im Burgenland. Bilinguales Pflichtschulwesen von 1921-2001*. Wien LIT-Verlag, Interkulturelle Pädagogik, sv. 2.
- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA. 2011. Razvojni put književnoga jezika gradišćanskih Hrvata do regionalnog hrvatskog standardnog jezika. *Croatica et Slavica Iadertina*, 7/2, Zadar, 377–387.

- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA. 2015. *Sprachensteckbrief Burgenlandkroatisch*, Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur, Referat für Migration und Schule/Ministarstvo za školstvo, umjetnost i kulturu, Odsjek za migracije i školstvo.
- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA. 2016a. *Feldforschung in Großwarasdorf, Kroatisch Geresdorf und Nikitsch*. [Terensko istraživanje u Velikom Borištofu, Gerištofu i Filežu] skripta za studente, Sveučilište Beč.
- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA. 2016b. *Jezik u Dobar dan Hrvati. Jezična analiza emisijov od 3. i 10. ožujka/marca 2016., 17. i 24. travnja/aprila 2016., 8. i 22. svibnja/maja 2016., 5. i 19. lipnja/junija 2016 i 3. srpnja/julija 2016.*, skripta za polaznike Gradišćanskohrvatskih vježbi, Sveučilište Beč.
- KOSCHAT, HELENE. 1966. *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung XXIV/2, Philologisch-historische Klasse, naklada: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 298.
- LISAC, JOSIP. 2002. Glasovi srednjočakavskoga dijalekta. *Čakavska rič*, 30, 1–2, Split, 79–90.
- LISAC, JOSIP. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- LUKEŽIĆ, IVA. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- LUKEŽIĆ, IVA. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Zagreb – Rijeka – Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- MENAC-MIHALIĆ, MIRA; CELINIĆ, ANITA. 2013. Čakavsko narječje u jezičnim atlasima (s primjerima karata razvoja *ę u ‘jezik’, ‘jetra’, ‘žeđ’). *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 18, Zagreb, 219–237.
- MOGUŠ, MILAN. 1977. *Čakavsko narječje. Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- MÜHLGASZNER, EDITH; SZUCSICH, JOHANN. 2005. *Die Mundart von Schandorf. Čembanski/Čienski govor*. Schandorf: Kroatisches Kultur- und Dokumentationszentrum.
- NEWEKLOWSKY, GERHARD. 1968. Zur kroatischen Mundart von Weingraben im Burgenland. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 14, Beč, 94–127.
- NEWEKLOWSKY, GERHARD. 1969. Die kroatischen Mundarten im Burgenland. Überblick. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 15, Beč, 94–115.
- NEWEKLOWSKY, GERHARD. 1978. *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*. Beč: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- NEWEKLOWSKY, GERHARD. 1995. Hrvatska narječja u Gradišću i susjednim krajevima. *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Ur. Ivan Kampuš. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 431–464.

- NEWEKLOWSKY, GERHARD. 2010. *Jezik gradišćanskih Hrvatov / Die Sprache der Burgenländer Kroaten*. Trajštof: Znanstveni institut Gradišćanskih Hrvatov.
- PÁLFFY, GÉZA; PANDŽIĆ, MILJENKO; TOBLER, FELIX. 1999. *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert / Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću*. Željezno/Eisenstadt: Hrvatski kulturni i dokumentarni centar.
- TORNOW, SIEGFRIED. 1971. *Die Herkunft der kroatischen Vlachen des südlichen Burgenlandes*. Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der freien Universität Berlin, br. 39, Berlin.
- VAŽNY, VACLAV. 1925. O dnešním jazykovem stavu v charvatskych koloniách v republice češkoslovenske. *Sbornik Matice slovenske*, 4, Bratislava, 182–188.
- VAŽNY, VACLAV. 1927. Čakavske nareči v slovenskem Podunaji. *Sbornik filozofickej fakulty university Komenského v Bratislave*, 5, Bratislava, 122–136.
- VULIĆ, SANJA; MARESIĆ, JELA. 1998a. Rječnik govora Novoga Sela u Gradišću u Austriji. *Pannonisches Jahrbuch*. Ur. Robert Hajszan. Güttenbach: Pannonisches Institut, 496–527.
- VULIĆ, SANJA; MARESIĆ, JELA. 1998b. Rječnik klimpuškoga govora. *Pannonisches Jahrbuch*. Ur. Robert Hajszan. Güttenbach: Pannonisches Institut, 370–395.
- VULIĆ-VRANKOVIĆ, SANJA. 2008. Usporedba gradišćanskohrvatskih govora i govora starinačkoga stanovništva u središnjoj Hrvatskoj. *Hrvatska misao*, XII, 1, Sarajevo, 55–64.

Die Unterschiede in den čakavischen ikavisch-ekavischen Mundarten des nördlichen und mittleren Burgenlands

Zusammenfassung

In der Abhandlung werden die Unterschiede in der Betonung, dem Vokalismus und Konsonantismus in den Mundarten der Hati, Poljanci und Dolinci Ende des 20. und zu Beginn des 21. Jahrhunderts aufgezeigt. Diese Mundarten gehören dem mittelčakavischen oder ikavisch-ekavischem Dialekt, dem am häufigsten gesprochenen Dialekt unter den BurgenlandkroatInnen, an. Die Sprecher der einzelnen Mundarten leben in Sprachinseln mit deutschsprachiger Umgebung, wodurch die sprachlichen Besonderheiten der einzelnen Sprachgruppen gut bewahrt sind. Die Analyse basiert auf Untersuchungen der Autorin sowie der bis jetzt veröffentlichten Literatur über die Mundarten der Čakaver, welche in diesen Gebieten von Beginn der Besiedelung durch die BurgenlandkroatInnen ansässig sind.

Ključne riječi: Gradišćanski Hrvati, hrvatska narječja, gradišćanskohrvatski, čakavski, srednjočakavski, ikavsko-ekavski govori, Hrvati u Austriji, vokalizam, konsonantizam, naglasak

Schlüsselwörter: Burgenländische Kroaten, Kroatische Dialekte, Burgenlandkroatisch, Čakavisch, Mittelčakavisch, ikavisch-ekavische Dialekte, Kroaten in Österreich, Vokalismus, Konsonantismus, Betonung

Key words: Burgenland Croats, croatian dialects, burgenland-croatian, čakavian, middle-čakavian, Croats in Austria, vowelism, consonantism, accentuation